

EMOCIJE U KONTEKSTU DIMENZIJA INDIVIDUALIZMA I KOLEKTIVIZMA

Dina ŠVERKO
Filozofski fakultet, Zagreb

UDK: 159.942:316.72
316.613

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 5. 5. 2008.

Međukulturna istraživanja utvrdila su da postoje razlike u emocionalnom doživljavanju ljudi iz različitih kultura. Većina tih razlika može se objasniti tzv. kulturnim sindromima, među kojima se najviše spominju individualizam i kolektivism. Osim na kulturalnoj razini analize, dimenzije individualizma i kolektivism mogu se analizirati i na razini individualnih razlika, odnosno moguće je proučavati značenje tih dimenzija unutar jedne kulture. Stoga je cilj ovog istraživanja bio utvrditi prirodu povezanosti između emocionalnoga doživljavanja, s jedne strane, i individualizma i kolektivism kao osobne dispozicije, s druge strane. Istraživanje je provedeno na studentima Sveučilišta u Zagrebu (N=415), koji su ispunjavali skale namijenjene ispitivanju emocionalnoga doživljavanja te individualističkih i kolektivističkih dispozicija. Rezultati regresijskih analiza pokazali su da emocije smirenosti, suosjećanja, straha, neizvjesnosti, oduševljenja i ljubomore značajno prognoziraju dispoziciju individualizmu, dok prijateljstvo, ljubomora, ljutnja, strah i dosada značajno prognoziraju dispoziciju kolektivizmu. Smjer tih povezanosti poklapa se s već utvrđenim obrascem specifičnosti emocionalnoga doživljavanja u pojedinim kulturama koje se mogu opisati kao kolektivističke ili individualističke.

Ključne riječi: emocije, dispozicije, individualizam, kolektivism

✉ Dina Šverko, Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu, Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb, Hrvatska.
E-mail: dsverko@ffzg.hr

ciljevima i vjerovanjima među kulturama. Triandis (1996.) naziva te dimenzije kulturnim sindromima koji predstavljaju osnovu za objašnjavanje kulturnih razlika. Ovaj autor razlikuje četiri atributa koji definiraju individualizam i kolektivism:

a) *Značenje pojma o sebi*. Definicija pojma o sebi u kolektivističkim kulturama ovisi o članovima grupe kojoj pripadamo (npr. obitelj), dok je u individualističkim kulturama pojam o sebi definiran kao autonoman i nezavisan.

b) *Struktura ciljeva*. Ciljevi kolektivista usklađeni su s ciljevima grupe kojoj pripadaju i ti ciljevi imaju prioritet. S druge strane, ciljevi individualista ne moraju biti usklađeni s ciljevima grupe, koji su istodobno podređeni osobnim ciljevima.

c) *Ponašanje je funkcija normi i stavova*. Socijalno ponašanje kolektivista oblikovano je postojećim normama. Suprotno, socijalno ponašanje individualista vođeno je prije svega osobnim stavovima.

d) *Usmjerenost na potrebe grupe ili socijalnu razmjenu*. Kolektivisti vode brigu o potrebama grupe kojoj pripadaju i ostaju u dobrim odnosima s članovima grupe, iako im se to ne "ispлатi" s obzirom na omjer dobitaka i gubitaka. Individualisti vode brigu o analizi dobitaka i gubitaka te prekidaju odnos ako se pokaže neprofitabilnim.

Triandis (1998., 1999., 2001., 2002.) primijetio je da nisu sve kolektivističke ili individualističke kulture međusobno jednake. On ih razlikuje po dimenziji horizontalnosti i vertikalnosti. Za kulture vertikalnoga kolektivism karakteristično je njegovanje tradicije i održavanje unutargrupne kohezije, poštivanje normi i autoriteta, dok kulture horizontalnoga kolektivism naglašavaju međuzavisnost, sličnost, empatiju, suradnju i društvenost. U kulturama vertikalnog individualizma vlada natjecateljski duh i svi se bore za status i najbolju poziciju u društvenoj hijerarhiji, za razliku od kultura horizontalnog individualizma, gdje je hijerarhijsko razlikovanje manje naglašeno i gdje postoji težnja za nezavisnošću, posebnošću i jedinstvenošću.

Sklonost iskazivanja opisanog individualističkog ili kolektivističkog načina ponašanja stječe se socijalizacijom. Individualističko okruženje i kultura poticat će razvoj prepoznatljiva individualističkog ponašanja, analogno će kolektivističko okruženje i kultura poticati razvoj karakterističnoga kolektivističkog ponašanja. Hofstede (1980.) utvrdio je da u SAD-u i zemljama engleskoga govornog područja prevladava individualizam, dok u zemljama Istočne Azije i Južne Amerike prevladava kolektivism. Triandis (1995.) smatra da je populacija sjeverne i zapadne Europe individualistička, a ona južne Italije, Grčke i Kine kolektivistička. Triandis je, također, zemlje bivše Jugoslavije svrstao u zemlje kolektivističke kulture. Međutim,

u zadnja dva desetljeća na području zemalja bivše Jugoslavije došlo je do velikih promjena u političkom i društveno-ekonomskom smislu. Hrvatska će uskoro ući u Europsku uniju, u zemljama koje dolazi do izražaja kult individualizma što ga podržava kapitalističko društvo. U težnji da ekstremizira razlike s prijeratnim društvenim uređenjem te da se približi zapadnjačkom načinu života, hrvatsko se društvo usmjerilo na stil života, vrijednosti, razmišljanje, poslovanje, trgovinu koja je karakteristična za razvijene zemlje zapadne i sjeverne Europe. Takve promjene mogle su utjecati na slabljenje onda prisutnoga kolektivističkog duha i jačanje individualizma. Stoga je jedan od ciljeva ovog istraživanja bio opisati "novo" hrvatsko društvo u terminima dimenzija individualizma i kolektivismu.

Markus i Kitayama (1991.) tvrde da kultura utječe na emocije, kognicije i motivaciju. Kolektivisti su osobe sa zavisnim poimanjem sebe u odnosu na druge ljude, stoga su odnosi s drugim ljudima za njih ključni. Oni naglašavaju kolektivnu dobrobit te pokazuju brigu i poštovanje prema drugima. Česte su tzv. emocije usmjerene na druge, kao što su npr. suosjećanje i sram, koje imaju drugu osobu kao referentnu točku. Izražavanje takvih emocija promiče zavisnost i suradnju, dok negativne emocije, poput ljutnje i bijesa, mogu biti na taj način nefunkcionalne u kolektivističkom kontekstu. Tako npr. na Tahitima postoji strah od ljutnje i nema adekvatnoga verbalnog izraza za ljutnju (Solomon, 1984.). Suprotno emocijama usmjerenima prema drugima, razlikujemo emocije usmjerene prema sebi, kao što su npr. frustracija i ponos, jer imaju unutarnje atribute osobe kao referentnu točku. Osobe s nezavisnim shvaćanjem sebe prema drugim ljudima, što je karakteristično za individualiste, izražavaju i doživljavaju takve emocije kako bi održali, afirmirali i jačali sliku o sebi kao o autonomnoj osobi. U zapadnjačkim individualističkim kulturama ljutnja se smatra izrazom nezavisnosti i samopotvrđivanja, dok je na istoku izražavanje ljutnje prema rodbini ili kolegama (članovima grupe) neprihvatljivo. Sram i ostali mehanizmi socijalne kontrole (npr. religiozna vjerovanja) češće se rabe u kolektivističkim kulturama u odnosu na mehanizme internalne kontrole (npr. krivnja), što je češća pojava u individualističkim kulturama. Postoje nalazi koji pokazuju da kulturni sindromi poput individualizma i kolektivismu mogu, uz ostalo, utjecati na individualne razlike u emocionalnom doživljavanju (Mesquita, 2001.; Sampson, 1985.; 1988.; 1989.; Smith, 1985.; Triandis, 1989.; Weisz i sur., 1984.; White i Kirkpatrick, 1985.). U skladu s tim su Matsumoto i suradnici (1997.) pronašli da Amerikanci, kao predstavnici individualističke kulture, više izvještavaju o pozitivnim neangažirajućim emocijama (npr. superiornost, ponos) nego Japanci, koji kao predstavnici kolek-

tivističke kulture više izvještavaju o interpersonalno angažirajućim emocijama (npr. prijateljstvo, bliskost, poštovanje).

Osim što možemo proučavati individualizam i kolektivizam na razini kulture, te dimenzije možemo proučavati i na razini individualnih razlika. Individualizam i kolektivizam jesu i nezavisne dispozicije koje su prisutne u svakoj osobi i rabe se češće ili rjeđe, ovisno o situaciji. Te se dispozicije ne mogu unaprijed klasificirati kao pozitivne/poželjne ili negativne/nepoželjne ili inherentno bolje ili gore za ljudsko funkcioniranje. Obje ponašajne sklonosti mogu biti funkcionalne, ovisno o situaciji (Triandis i Gelfand, 1998.).

U skladu s navedenim, možemo pouzdano tvrditi da postoje međukulturne razlike u emocionalnom doživljavanju kada uspoređujemo individualističke i kolektivističke kulture. Međutim, nije se istraživalo reflektira li se taj međukulturni obrazac emocionalnih reakcija i unutar jedne kulture na razini individualnih razlika u dispozicijama individualizmu i kolektivizmu. U širem smislu, riječ je o povezanosti stabilnih karakteristika ličnosti i situacijskoga ponašanja. Stoga je glavni cilj ovog istraživanja bio ispitati postoji li veza između emocionalnoga doživljavanja pojedinaca i njihovih dispozicija individualizmu i kolektivizmu.

METODA

Ispitanici

U istraživanju je sudjelovalo ukupno 415 studenata (235 studentica i 180 studenata) sa tri fakulteta Sveučilišta u Zagrebu: Filozofskoga fakulteta, Kineziološkoga fakulteta i Edukacijsko-rehabilitacijskoga fakulteta. Prosječna dob ispitanika bila je 20,01 (SD=1,47).

Instrumenti

Skala pozitivnih i negativnih emocija

Skala pozitivnih i negativnih emocija (Šverko, 2006.) upotrijebljena je za mjerenje trenutačnoga emocionalnog stanja. Skala se sastoji od 83 riječi koje označuju emocije i koje su odabrane iz Aničeva *Rječnika hrvatskog jezika* (2000.). Na temelju rezultata klusterske analize stvoreno je 28 emocionalnih podskala (privrženost, prijateljstvo, radost, smirenost, ljubav, strast, znatiželja, oduševljenje, uzbuđenje, suosjećanje, skrušenost, ljubomora, krivnja, sram, ljutnja, neprijateljstvo, jeza, strah, povrijeđenost, osamljenost, tuga, patnja, jad, dosada, neizvjesnost, napetost, tjeskoba, prezir) (za detaljniji opis izradbe instrumenta vidi: Šverko, 2006.). Od ispitanika se traži da procijene stupanj na kojem trenutačno doživljavaju svaku pojedinu emociju na skali Likertova tipa od 1 (uopće se tako ne osjećam) do

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 18 (2009),
BR. 6 (104),
STR. 1089-1105

ŠVERKO, D.:
EMOCIJE U KONTEKSTU...

4 (potpuno se tako osjećam). U ovom istraživanju Cronbach-alpha koeficijenti za pojedine podskale kreću se od 0,41 (podskala dosade) do 0,86 (podskala radosti). Niža pouzdanost tipa unutarnje konzistencije utvrđena je kod podskala koje se sastoje od samo dvije čestice.

Upitnik individualizma-kolektivism

Upitnik individualizma-kolektivism (*Individualism-Collectivism Questionnaire*, Singelis i sur., 1995.) upotrijebljen je za mjerenje dispozicija individualizmu i kolektivismu. Originalna verzija ovog upitnika sastoji se od 32 čestice koje mjere četiri ortogonalne dimenzije: horizontalni kolektivism (npr. *Kad bi moj suradnik dobio nagradu, osjećao bih se ponosno.*), vertikalni kolektivism (npr. *Odrekao bih se aktivnosti u kojoj uživam ako je moja obitelj ne odobrava.*), horizontalni individualizam (npr. *Svatko bi trebao živjeti svoj život neovisno o drugim osobama.*) i vertikalni individualizam (npr. *Najvažnije je pobijediti.*). Od ispitanika se traži da na ljestvici Likertova tipa (1 – uopće se ne slažem, 5 – potpuno se slažem) procijene stupanj na kojem se slažu s pojedinom tvrdnjom. Upitnik je za potrebe ovog istraživanja prilagođen hrvatskom govornom području metodom dvostrukoga slijepog prijevoda. Provjerom faktorske strukture upitnika na ovom uzorku utvrđeno je da se ona ne poklapa sa strukturom originalne verzije upitnika.¹ Faktorskom analizom na glavne komponente s *varimax*-rotacijom izlučeno je 8 faktora s karakterističnim korijenima većima od 1 (karakteristični korijenovi za prvih 9 faktora iznose redom 3,95; 3,29; 2,65; 1,74; 1,35; 1,21; 1,13; 1,03; 0,98). Kao kriterij za određivanje značajnosti faktora uzet je scree-test. Na temelju toga kriterija utvrđena su tri značajna faktora: vertikalni individualizam, horizontalni individualizam te kolektivism, koja objašnjavaju 34,12% ukupne analizirane varijance. Dobivena struktura pokazuje da naši ispitanici nisu razlikovali vertikalni i horizontalni aspekt kolektivism. U prilog ovoj faktorskoj strukturi upitnika idu umjereno visoke korelacije između skala vertikalnoga kolektivism i horizontalnoga kolektivism, utvrđene u originalnoj verziji upitnika (Singelis i sur., 1995.). Stoga sami autori sugeriraju da je moguće te dvije skale spojiti u jednu. Cronbach-alpha koeficijenti pouzdanosti iznose 0,80 za skalu vertikalnog individualizma te 0,71 za skalu horizontalnog individualizma i skalu kolektivism. Ukupno su tri čestice izbačene iz upitnika zbog niskih faktorskih opterećenja na dobivenim faktorima i niskih korelacija s ukupnim rezultatima na pojedinim skalama. Budući da u ovom istraživanju nismo bili zainteresirani razlikovati vertikalni i horizontalni aspekt dimenzije individualizma, odlučili smo te dvije skale spojiti u jednu, unatoč utvrđenoj statističkoj nepoveza-

¹ Prijevod upitnika i njegova faktorska struktura može se zatražiti od autora ovoga članka.

nosti tih dviju skala. Nova skala individualizma pokazala se pouzdanom i nepovezanom sa skalom kolektivizma. Opravdanje za provedenu transformaciju podataka teorijske je prirode. Triandis je (1996., 1999., 2001.) istaknuo da su individualizam i kolektivizam vrlo široki konstrukti, pa kako bi ih bolje objasnio, opisao je njihov horizontalni i vertikalni aspekt. Ne možemo reći da postoji nekoliko međusobno isključivih vrsta individualizma i kolektivizma, nego postoji nekoliko varijanti individualizma i kolektivizma koje možemo razlikovati, ali ih ne moramo nužno razlikovati ako ih želimo zahvatiti u globalu.

Postupak

Ispitanicima je dana opća uputa, zatim su im podijeljeni instrumenti. Primjena instrumenata bila je grupna, a ukupno vrijeme ispitivanja bilo je oko 30 minuta. Ispitanicima je zajamčena anonimnost i naknadno im je rečeno o cilju istraživanja.

REZULTATI

↻ TABLICA 1
Osnovni deskriptivni pokazatelji skala Upitnika individualizma – kolektivizma dobiveni na cijelom uzorku (N=415)

Najprije je izračunana deskriptivna statistika za skale Upitnika individualizma – kolektivizma, prikazana u Tablici 1.

	Broj čestica	M	SD	α
Kolektivizam	13	3,87	0,40	0,71
Individualizam	16	3,37	0,43	0,74

M – aritmetička sredina; SD – standardna devijacija; α – Cronbach-alpha koeficijent pouzdanosti

Iz prosječnih vrijednosti rezultata na skalama individualističkih i kolektivističkih dispozicija vidi se da ispitanici procjenjuju kako imaju izraženije kolektivističko ponašanje u odnosu na individualističko.

T-testom za nezavisne uzorke ispitane su razlike između muških i ženskih ispitanika u individualističkim i kolektivističkim dispozicijama (Tablica 2). Muškarci se procjenjuju sklonijima iskazivanju individualističkoga načina ponašanja u odnosu na žene, dok za kolektivističke ponašajne sklonosti nisu pronađene razlike između muških i ženskih ispitanika.

↻ TABLICA 2
Rezultati testiranja spolnih razlika u dispozicijama kolektivizmu i individualizmu

	Muškarci		Žene		t-test
	M	SD	M	SD	
Kolektivizam	3,89	0,36	3,85	0,42	1,15*
Individualizam	3,46	0,40	3,31	0,43	3,61**

** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

M – aritmetička sredina; SD – standardna devijacija

Zatim su izračunane interkorelacije među procjenama emocionalnih stanja, koje su prikazane u Tablici 3.

➔ TABLICA 3
Matrica interkorelacija procjena emocionalnih stanja

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.	26.	27.	
1. Privrženost																												
2. Prijateljstvo	,49**																											
3. Radost	,30**	,45**																										
4. Smirenost	,08	,34**	,47**																									
5. Ljubav	,45**	,41**	,47**	,21**																								
6. Strast	,47**	,42**	,13**	-,01	,40**																							
7. Znatiželja	,28**	,55**	,32**	,20**	,24**	,39**																						
8. Oduševljenje	,34**	,51**	,63**	,24**	,49**	,29**	,48**																					
9. Uzdarenje	,45**	,56**	,46**	,13*	,51**	,50**	,53**	,68**																				
10. Suosjećajnost	,30**	,43**	,11*	,03	,24**	,42**	,41**	,39**	,41**																			
11. Skrušenost	,10*	,11*	-,29**	-,16**	,01	,34**	,18**	-,06	,15**	,44**																		
12. Ljubomora	,19**	,20**	-,01	-,10*	,16**	,43**	,28**	,21**	,34**	,40**	,33**																	
13. Krivnja	,15**	,11*	-,17**	-,22**	,02	,28**	,17**	-,03	,14**	,37**	,45**	,47**																
14. Sram	,10	,12*	-,19**	-,19**	,03	,29**	,25**	,02	,20**	,44**	,53**	,47**	,60**															
15. Ljutnja	,08	,12*	-,26**	-,26**	,05	,35**	,25**	,04	,20**	,45**	,50**	,52**	,59**															
16. Neprijateljstvo	,04	,06	-,18**	-,12*	,02	,18**	,19**	,04	,14**	,34**	,36**	,49**	,53**	,50**	,71**													
17. Jeza	,03	,04	-,26**	-,25**	-,01	,19**	,15**	-,03	,08	,37**	,40**	,26**	,43**	,42**	,55**	,52**												
18. Strah	,24**	,16**	-,20**	-,38**	,10*	,40**	,24**	,02	,27**	,48**	,50**	,39**	,59**	,58**	,59**	,38**	,61**											
19. Povrijeđenost	,11*	,10	-,20**	-,19**	,06	,37**	,29**	,04	,19**	,44**	,48**	,52**	,52**	,56**	,68**	,51**	,44**	,56**										
20. Osamljenost	,01	-,11*	-,49**	-,35**	-,16**	,26**	,08	-,22**	,00	,31**	,60**	,33**	,42**	,56**	,40**	,45**	,56**	,55**										
21. Tuga	,06	,01	-,41**	-,35**	-,09	,32**	,12*	-,10	,10*	,44**	,56**	,36**	,47**	,52**	,63**	,44**	,53**	,61**	,60**	,68**								
22. Patnja	,08	-,02	-,34**	-,37**	-,06	,23**	,05	-,06	,05	,44**	,50**	,27**	,40**	,46**	,54**	,38**	,52**	,50**	,45**	,54**	,72**							
23. Jad	,00	-,09	-,48**	-,39**	-,10*	,29**	,10	-,20**	,01	,38**	,52**	,43**	,49**	,49**	,69**	,51**	,57**	,60**	,63**	,72**	,71**	,61**						
24. Dosađa	-,23**	-,22**	-,36**	-,03	-,28**	-,14**	-,15**	-,34**	-,25**	-,02	,21**	,06	,10*	,17**	,14**	,20**	,06	,06	,07	,27**	,14**	,08	,23**					
25. Neizvješnost	,19**	,09	-,20**	-,37**	-,01	,37**	,30**	-,01	,20**	,37**	,47**	,40**	,45**	,48**	,47**	,30**	,35**	,60**	,49**	,56**	,48**	,40**	,52**	,13**				
26. Napetost	,14**	,03	-,36**	-,54**	-,03	,34**	,16**	-,09	,15**	,55**	,52**	,42**	,54**	,56**	,66**	,44**	,47**	,70**	,54**	,64**	,61**	,53**	,67**	,13**	,67**			
27. Ijeskoba	,16**	-,02	-,39**	-,46**	-,04	,35**	,09	-,22**	,08	,32**	,50**	,41**	,58**	,56**	,60**	,37**	,46**	,75**	,54**	,67**	,60**	,49**	,69**	,14**	,63**	,77**		
28. Prezir	,10	,13**	-,19**	-,20**	,02	,27**	,24**	,08	,20**	,38**	,41**	,48**	,42**	,46**	,74**	,65**	,46**	,51**	,57**	,41**	,48**	,41**	,58**	,17**	,39**	,51**	,44**	

Povezanosti među emocionalnim stanjima jesu smislene, pozitivna emocionalna stanja međusobno su pozitivno povezana kao i negativna, dok su pozitivna i negativna emocionalna stanja uglavnom negativno povezana ili nisu povezana. Općenito, većina interkorelacija statistički je značajna, a otprilike trećina njih upućuje na umjerenu do umjereno visoku povezanost.

Kako bi se ispitala priroda odnosa između doživljenih emocija i dimenzija individualizma i kolektivismu, provedene su dvije regresijske analize: jedna za kriterijsku varijablu dispozicije kolektivismu, a druga za kriterijsku varijablu dispozicije individualizmu. Prediktorske varijable koje su uvrštene u regresijsku jednadžbu jesu 28 podskala koje se odnose na doživljene emocije. Rezultati regresijskih analiza prikazani su Tablicama 4 i 5.

➔ **TABLICA 4**
Rezultati regresijske analize za kriterijsku varijablu dispozicije kolektivismu

Prediktorske varijable	Beta	r	sr
Privrženost	-0,01	0,20**	0,00
Prijateljstvo	0,28***	0,31**	0,19**
Radost	0,05	0,16**	0,03
Smirenost	0,13	0,11**	0,09
Ljubav	0,01	0,15**	0,01
Strast	0,01	0,16**	0,01
Znatiželja	0,02	0,19**	0,01
Oduševljenje	-0,02	0,12**	-0,01
Uzbuđenje	-0,05	0,16**	-0,03
Suosjećanje	-0,1	0,14**	-0,07
Skrušenost	0,12	0,11*	0,08
Ljubomora	-0,15*	-0,02	-0,11*
Krivnja	0,02	0,06	0,01
Sram	-0,07	0,02	-0,04
Ljutnja	-0,22*	0,00	-0,10*
Neprijateljstvo	0,05	-0,03	0,03
Jeza	-0,05	0,05	-0,03
Strah	0,22*	0,15**	0,11*
Povrijeđenost	0,07	0,07	0,04
Osamljenost	-0,01	0,00	-0,01
Tuga	-0,07	0,04	-0,04
Patnja	0,05	0,03	0,03
Jad	0,16	0,03	0,08
Dosada	-0,15*	-0,18**	-0,13**
Neizvjesnost	0,03	0,09	0,02
Napetost	0,14	0,08	0,08
Tjeskoba	-0,1	0,05	-0,05
Prezir	0,03	0,03	0,02

$R_{kor} = 0,43$; $R^2_{kor} = 0,12$; $F_{(28, 357)} = 2,81$ ***

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Beta – standardizirani regresijski koeficijent; r – Pearsonov koeficijent korelacije; sr – koeficijent semiparcijalne korelacije; R_{kor} – korigirani koeficijent multiple korelacije; R^2_{kor} – proporcija objašnjene varijance kriterijske varijable (korigirana vrijednost); F – test značajnosti koeficijenta multiple determinacije.

➔ TABLICA 5
Rezultati regresijske
analize za kriterijsku
varijablu dispozicije
individualizmu

Prediktorske varijable	Beta	r	sr
Privrženost	0,01	0,01	0,01
Prijateljstvo	0,10	0,05	0,06
Radost	0,04	0,04	0,03
Smirenost	-0,15*	-0,05	-0,10*
Ljubav	-0,05	-0,02	-0,04
Strast	-0,02	0,03	-0,01
Znatiželja	0,08	0,08	0,06
Oduševljenje	0,17*	0,12*	0,10*
Uzbuđenje	-0,08	0,06	-0,05
Suosjećanje	-0,20**	-0,03	-0,14**
Skrušenost	-0,06	-0,02	-0,04
Ljubomora	0,29**	0,27**	0,21**
Krivnja	0,01	0,07	0,00
Sram	0,04	0,06	0,02
Ljutnja	0,02	0,13**	0,01
Neprijateljstvo	-0,04	0,13**	-0,03
Jeza	0,01	0,01	0,01
Strah	-0,23*	-0,03	-0,12*
Povrijeđenost	0,11	0,13**	0,07
Osamljenost	-0,02	0,01	-0,01
Tuga	0,08	0,04	0,05
Patnja	-0,02	-0,02	-0,02
Jad	-0,03	0,06	-0,02
Dosada	0,08	0,04	0,06
Neizvjesnost	-0,18*	-0,02	-0,11*
Napetost	0,06	0,07	0,03
Tjeskoba	0,06	0,03	0,03
Prezir	0,13	0,17**	0,08

$R_{kor} = 0,43$; $R^2_{kor}=0,12$; $F(28, 357)=2,80***$

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Beta – standardizirani regresijski koeficijent; r – Pearsonov koeficijent korelacije; sr – koeficijent semiparcijalne korelacije; R_{kor} – korigirani koeficijent multiple korelacije; R^2_{kor} – proporcija objašnjene varijance kriterijske varijable (korigirana vrijednost); F – test značajnosti koeficijenta multiple determinacije.

Koeficijenti korelacija prediktorskih i kriterijskih varijabli pokazuju da su varijable emocionalnoga doživljavanja na sustavan način povezane s dispozicijama kolektivizmu i individualizmu. Cijeli niz pozitivnih emocija pozitivno je povezan s dispozicijom kolektivizmu. Među tim emocijama najvišu korelaciju s dispozicijom kolektivizmu pokazuje emocija prijateljstva. S druge strane, dispozicija individualizmu pozitivno je povezana s manjim brojem uglavnom negativnih emocija, kao što su ljutnja, neprijateljstvo i prezir. Budući da je utvrđeno kako postoji umjerena do umjereno visoka povezanost među nekim prediktorskim varijablama, izračunane su i semipar-

cijalne korelacije svih procjena emocionalnih stanja i dispozicija individualizmu i kolektivizmu, kako bi se utvrdila povezanost između svake prediktorske varijable s kriterijskom uz parcijalizaciju linearnih efekata ostalih prediktorskih varijabli iz analizirane prediktorske varijable.

Zbog mogućega problema visoke međusobne povezanosti među prediktorskim varijablama napravljena je i dijagnostika multikolinearnosti. Tolerancija i faktor povećanja varijance izračunani su za svaku prediktorsku varijablu. Utvrđeno je da ni jedna vrijednost tolerancije nije manja od 0,2, a ni jedna vrijednost faktora povećanja varijance nije veća od 5, što pokazuje da problem kolinearnosti u ovom skupu prediktora ipak nije tako izražen (Cohen i sur., 2003.).

Rezultati regresijske analize za kriterijsku varijablu dispozicija kolektivizmu pokazali su da svih 28 prediktorskih varijabli objašnjava sveukupno 12% varijance kriterija.

Prijateljstvo, strah i dosada pokazali su se značajnim prediktorima dispozicije kolektivizmu, a emocije ljubomore i ljutnje u kontekstu ispitivanih prediktorskih varijabli pojavljuju se kao tzv. varijable supresori, koje izdvajaju varijancu beznačajnu za prognozu kriterija.

Provedena je i regresijska analiza s dispozicijom individualizmu kao kriterijskom varijablom i utvrdilo se da skup od 28 prediktorskih varijabli objašnjava također 12% kriterijske varijance.

Ljubomora i oduševljenje pokazali su se značajnim prediktorima dispozicije individualizmu, dok se ostale varijable sa značajnim regresijskim koeficijentima u ovom skupu prediktorskih varijabli ponašaju kao varijable supresori.

RASPRAVA

Iz rezultata ovog istraživanja možemo zaključiti da su studenti kao predstavnici mlađega hrvatskog društva još zadržali karakteristike kolektivističkoga načina ponašanja, usprkos utjecaju koji dolazi iz Zapadne Europe kao posljedica političkih zbivanja. Oni u prosjeku procjenjuju da više pribjegavaju ponašanjima koja su karakteristična za kolektiviste u odnosu na ponašanja karakteristična za individualiste, kao što su npr. pozhrtvovnost, osjećaj ponosa za uspjeh suradnika, ovisnost vlastitih osjećaja o osjećajima ostalih u grupi, potreba za slaganjem i harmonijom u grupi, dijeljenje osobnih problema i savjetovanje oko njih s obitelji i prijateljima, podvrgavanje važnosti vlastita zadovoljstva potrebama grupe i sl.

Naravno, možemo se zapitati koliko se rezultati dobiveni na ovom prigodnom uzorku studenata mogu generalizirati na ostale studente u Hrvatskoj. Istraživanje je provedeno u Zagrebu, kamo dolazi na studiranje velik broj mladih iz svih di-

jelova Hrvatske. Upravo ta zajednička karakteristika čini ih sličnima u nizu aspekata, pa ih je mogla potaknuti na to da se percipiraju kao grupa, što je moglo utjecati na izraženiju dispoziciju kolektivističkom načinu ponašanja. Isto tako, studenti koji su činili uzorak bili su studenti psihologije i studenti Edukacijsko-rehabilitacijskoga fakulteta koji su posebno senzibilizirani na odnose s drugim ljudima i usmjereni na pomagačke aktivnosti. U uzorak su bili uključeni i studenti Kineziološkoga fakulteta, koji su orijentirani na funkcioniranje u timu.

S obzirom na spolne razlike u dispoziciji individualizmu i kolektivizmu, možemo reći da se muški i ženski ispitanici razlikuju samo u dispoziciji individualizmu, dok se prema dispoziciji kolektivizmu statistički značajno ne razlikuju. Studenti, u odnosu na studentice, procjenjuju da se značajno više ponašaju na način koji je karakterističan za individualiste (Tablica 2). Ovaj se nalaz slaže s literaturom o spolnim razlikama na dimenzijama individualizma i kolektivizma, koja naglašava da su stavovi, razmišljanja i ponašanja tipičnim za individualiste češća kod muškaraca nego kod žena (Daab, 1991.; Eagly, 1987.; Hofstede, 1980.; Triandis, 1994.).

Što se tiče povezanosti između trenutačnoga emocionalnog doživljavanja i dispozicija individualizmu i kolektivizmu, općenito rezultati ovog istraživanja pokazuju da su te povezanosti relativno niske (kreću se od -0,18 do 0,31) (Tablice 4 i 5). Puno su veće povezanosti između raznih emocionalnih stanja (Tablica 3), koje u kontekstu provedene statističke analize prikupljenih podataka mogu predstavljati problem. Naime, emocionalna stanja predstavljaju prediktorske varijable u provedenim regresijskim analizama, pa utvrđene umjerene i umjereno visoke interkorelacije među njima upućuju na multikolinearnost prediktora koja povećava standardnu pogrešku izračunanih regresijskih koeficijenata. Stoga su izračunane i analizirane vrijednosti tolerancije i faktora povećanja varijance, kao pokazatelja kolinearnosti, pa je utvrđeno da linearna zavisnost, koja postoji među prediktorskim varijablama, nije prisutna u takvu stupnju koji bi onemogućavao valjanu interpretaciju rezultata regresijske analize. S druge strane, pojava varijabli supresora u ovom skupu analiziranih prediktora najvjerojatnije je rezultat spomenutih interkorelacija prediktorskih varijabli. Međutim, činjenica je da su doživljaji raznih emocija u svakodnevnom životu međusobno povezani, pa se takva povezanost i očekivala.

Doživljavanje emocija prijateljstva i straha pokazalo se najboljim prediktorima dispozicije kolektivizmu, što je u skladu s dosadašnjim nalazima. Prijateljstvo i strah su, služeći se terminologijom Markusa i Kitayame (1991.), tzv. emocije usmjerene na druge, karakteristične za kolektivističku kulturu. Te

su emocije uglavnom izazvane nekim vanjskim događajima i odnose se na interpersonalne odnose, uključujući socijalni kontekst. Prijateljstvo je orijentirano prema drugim ljudima, jedan je od atributa interpersonalnog odnosa koji se očituje u socijalnom angažmanu, dok strah može imati važnu ulogu u sprečavanju kršenja normi u smislu instrumenta socijalne kontrole, široko rasprostranjenog u komunističkim društvima.

Uz emocije prijateljstva i straha, i emocija dosade pokazala se značajnim prediktorom dispozicije kolektivizmu. Naime, veće doživljavanje dosade povezano je sa slabijom dispozicijom kolektivizmu. Emocija dosade često je problematizirana u kontekstu egzistencijalističke filozofije, gdje se javlja kao rezultat manjka smisla, opisana kao osjećaj praznine i nezanimljivosti. Karakterizirana je nemogućnošću pronalaženja nečega što je nagrađujuće za osobu, odsutnošću zadovoljstva. U središtu interesa jest vlastito zadovoljstvo, pa je to prema definiciji tzv. emocija usmjerena na sebe, koja nije karakteristična za kolektivističku kulturu.

Emocije ljutnje i ljubomore varijable su supresori u kontekstu analiziranoga skupa prediktorskih varijabli. Ujedno, semiparcijalne korelacije tih varijabli s dispozicijom kolektivizmu značajne su i negativne. Takve se emocije ne uklapaju u ponašanje karakteristično za kolektiviste, jer su usmjerene prema van, prema drugim ljudima, pa su česte u individualističkim društvima, čak i u kombinaciji s agresijom. Takvim emocionalnim reagiranjem želi se zaštititi pojam o sebi, eliminirati prijetnja afirmaciji vlastite nezavisnosti i funkcija im je promocija vlastitih stavova i ciljeva.

Emocija ljubomore najbolji je prediktor dispozicije individualizmu. Ljubomoru svrstavamo u tzv. emocije usmjerene na sebe, koju doživljavamo kada ne želimo da nam tko oduzme nešto što pripada nama. Ona podrazumijeva sebičnost, usredotočenost na vlastite potrebe i ciljeve, pa kao takva ima unutrašnje atribute osobe za primarnu referentnu točku.

Oduševljenje također samostalno pridonosi objašnjenju varijance dispozicije individualizmu. To je, za razliku od ljubomore, emocija pozitivnoga hedonističkog tona i visokog aktiviteta, koja, kada se doživljava, može dovesti do isticanja osobe. Isticanje i promicanje samoga sebe karakteristično je za individualistička društva. Suprotno tome, u kolektivističkim društvima postoji velika sklonost konformizmu s ostalim članovima grupe, pa pokazivanje oduševljenja može dovesti do privlačenja pažnje na samoga sebe, što ne bi bilo socijalno poželjno. Kitayama i suradnici (2000.) utvrdili su da Amerikanci izvještavaju o većoj čestoti pozitivnih emocija u odnosu na negativne, dok to nije pronađeno kod Japanaca. Autori su interpretirali taj nalaz tako da su Japanci odmaknuti od va-

lencije (pozitivno-negativno) emocionalnih doživljaja, koja je slabije integrirana unutar strukture socijalne motivacije i socijalnoga ponašanja.

Smirenost, suosjećanje, strah i neizvjesnost u ovom se skupu prediktorskih varijabli ponašaju kao varijable supresori. Spomenute varijable imaju značajne i negativne semiparcijalne korelacije s kriterijskom varijablom dispozicije individualizmu, ali zbog povezanosti s drugim prediktorskim varijablama imaju neznačajne bivarijatne korelacije s dispozicijom individualizmu i statistički značajne regresijske koeficijente (Tablica 5).

Emocije smirenosti i suosjećanja, kao što smo već spomenuli, imaju negativne semiparcijalne korelacije s dispozicijom individualizmu i u isto su vrijeme te varijable pozitivno povezane s dispozicijom kolektivismu, što je u skladu s rezultatima provedenih međukulturnih istraživanja, gdje se takve emocije nazivaju "markerima" emocionalnoga doživljavanja kolektivista. Smirenost podrazumijeva spokoj, sastavni dio je meditacije i harmonije, koje predstavljaju iskustva i vrijednosti što čine ključne komponente religije i filozofskoga svjetonazora istočnjačkih kolektivističkih kultura (Leung, 1998.). Isto tako, to je pozitivna emocija koja se može javiti kada se kulturni zadaci koji se odnose na međuljudske odnose uspješno provedu (Kitayama i sur., 2000.). Suosjećanje je emocija koja uključuje brigu, skrb i obzir prema drugim ljudima, njihovo razumijevanje, pa je važna za održavanje međuljudskih odnosa. Po mišljenju Kitayame i suradnika (2000.), to je emocija usmjerena na druge koja podrazumijeva socijalni angažman i poželjna je u kolektivističkom kulturalnom kontekstu.

Neizvjesnost se javlja u situacijama nesigurnosti i nepredvidivosti, pa se može pojaviti u kombinaciji sa strahom. Ova emocija proizlazi iz manjka kontrole. U društvenom kontekstu, individua doživljava gubitak kontrole kada ne donosi samostalno odluke o nekim važnim izborima u vlastitu životu, nego to ovisi o odluci grupe, npr. u uređenim brakovima karakterističnim za istočnjačke kulture (Lee i Stone, 1980.). Stoga su takve emocije manje prisutne kod osoba s izraženijom individualističkom dispozicijom, koje preferiraju imati kontrolu nad vlastitim postupcima. Naime, poznato je da su kolektivističke istočnjačke kulture (npr. Japan i Kina) eksternalnije u svojem lokusu kontrole u odnosu na individualističke zapadnjačke kulture (npr. SAD i Europa), čiji je lokus kontrole internalniji (Gudykunst, 1998.; Hamid, 1994.; Hui, 1982.).

Općenito, možemo zaključiti da su dobiveni rezultati o povezanosti emocionalnoga doživljavanja te individualističkih i kolektivističkih ponašajnih sklonosti u skladu s nalazima u literaturi, prema kojima se socijalna orijentacija (zavisnost u odnosu na nezavisnost) reflektira u dominantnom emocionalnom

iskustvu (Kitayama i sur., 2000.; Kitayama i sur., 1995.). Drugim riječima, individualne razlike u individualističkim i kolektivističkim ponašajnim sklonostima pokazuju obrazac samoprocijenjenoga trenutačnog emocionalnog stanja, koji se može objasniti teorijskim okvirom kulturnoga sindroma individualizam – kolektivizam.

Na kraju treba naglasiti da su dobivene povezanosti između emocionalnoga doživljavanja, s jedne strane, i dispozicija individualističkom i kolektivističkom načinu ponašanja, s druge strane, relativno niske. U svezi s tim, važno je istaknuti da je emocionalno doživljavanje mjereno kao trenutačni afekt i da bismo mogli očekivati veću povezanost da smo ga mjerili kao raspoloženje, uobičajeno emocionalno stanje. Na taj bi način i prediktorske i kriterijske varijable bile mjerene kao dispozicije, što bi zasigurno povećalo njihovu povezanost. U ovom istraživanju nije primijenjen nikakav postupak kojim bi se inducirale ili osnažile individualističke i kolektivističke ponašajne sklonosti (npr. prezentacija scenarija ili prisjećanje na neki specifični događaj koji zahvaća karakterističnu situaciju kolektivističkog ili individualističkog načina ponašanja), što bi isto tako moglo povećati povezanost ispitivanih prediktorskih i kriterijskih varijabli.

LITERATURA

- Anić, V. (1991.), *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb: Novi Liber.
- Cohen, J., Cohen, P., West, S. G. i Aiken, L. S. (2003.), *Applied multiple regression/correlation analysis for the behavioral sciences*, Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Daab, W. Z. (1991.), *Changing perspectives on individualism*. Paper presented at the Helsinki meeting of the International Society of Political Psychology, July.
- Eagly, A. H. (1987.), *Sex differences in social behaviour: A social-role interpretation*, Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Gudykunst, W. B. (1998.), Individualistic and collectivistic perspectives on communication: An introduction, *International Journal of Intercultural Relations*, 22 (2): 107-134.
- Hamid, P. N. (1994.), Self-monitoring, locus of control, and social encounters of Chinese and New Zealand students, *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 25 (3): 353-368.
- Hofstede, G. (1980.), *Culture's consequences: International differences in work-related values*, Beverly Hills, CA: Sage.
- Hui, C. H. (1982.), Locus of control: A review of cross-cultural research, *International Journal of Intercultural Relations*, 6 (3): 301-323.
- Kitayama, S., Markus, H. R. i Kurokawa, M. (2000.), Culture, emotion, and well-being: good feelings in Japan and the United States, *Cognition and Emotion*, 14 (1): 93-124.
- Kitayama, S., Markus, H. R. i Matsumoto, H. (1995.), Culture, self, and emotion: A cultural perspective on "self-conscious" emotions. U:

J. P. Tangeney i K. W. Fischer (ur.), *Self-conscious emotions: The psychology of shame, guilt, embarrassment and pride* (str. 439-465), New York: Guilford Press.

Lee, G. R. i Stone, L. H. (1980.), Mate-selection systems and criteria: Variation according to family structure, *Journal of Marriage and the Family*, 42 (2): 319-326.

Leung, J. P. (1998.), Emotions and mental health in Chinese people, *Journal of Child and Family Studies*, 7 (2): 115-128.

Markus, H. R. i Kitayama, S. (1991.), Culture and the self: Implications for cognition, emotion, and motivation, *Psychological Review*, 98 (2): 224-253.

Matsumoto, D., Weissman, M. D., Preston, K., Brown, B. R. i Kupperbusch, C. (1997.), Context-specific measurement of individualism-collectivism on the individual level: The Individualism-Collectivism Interpersonal Assessment Inventory, *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 28 (6): 743-767.

Mesquita, B. (2001.), Emotions in collectivist and individualist contexts, *Journal of Personality and Social Psychology*, 80 (1): 68-74.

Oyserman, D., Coon, H. M. i Kimmelmeier, M. (2002.), Rethinking individualism and collectivism: Evaluation of theoretical assumptions and meta-analysis, *Psychological Bulletin*, 128 (11): 3-72.

Sampson, E. E. (1985.), The decentralization of identity: Toward a revised concept of personal and social order, *American Psychologist*, 40 (11): 1203-1211.

Sampson, E. E. (1988.), The debate on individualism: Indigenous psychologies of the individual and their role in personal and societal functioning, *American Psychologist*, 43 (1): 15-22.

Sampson, E. E. (1989.), The challenge of social change for psychology: Globalization and psychology's theory of the person, *American Psychologist*, 44 (6): 914-921.

Singelis, T. M., Triandis, H. C., Bhawuk, D. P. S. i Gelfand, M. J. (1995.), Horizontal and vertical dimensions of individualism and collectivism: A theoretical and measurement refinement, *Cross-Cultural Research*, 29 (3): 240-275.

Smith, R. J. (1985.), A pattern of Japanese society: In society of knowledge of interdependence?, *Journal of Japanese Studies*, 11 (1): 29-45.

Solomon, R. C. (1984.), Getting angry: The Jamesian theory of emotion in anthropology. U: R. A. Shweder i R. A. Levine (ur.), *Culture theory: Essays on mind, self, and emotion* (str. 238-254), Cambridge, England: Cambridge University Press.

Šverko, D. (2006.), *Insight to the structure of emotion*, Neobjavljena doktorska disertacija. Fakultet za psihologiju Sveučilišta u Trstu (Italija).

Triandis, H. C. (1989.), The self and the social behavior in differing cultural contexts, *Psychological Review*, 96 (3): 506-520.

Triandis, H. C. (1994.), *Culture and social behavior*, New York: McGraw-Hill.

Triandis, H. C. (1995.), *Individualism and collectivism*, Boulder, CO: Westview Press.

Triandis, H. C. (1996.), The psychological measurement of cultural syndromes, *American Psychologist*, 51 (4): 407-415.

Triandis, H. C. (1998.), Vertical and horizontal individualism and collectivism: Theory and research implications for international comparative management, *Advances in International Comparative Management*, 12: 7-35.

Triandis, H. C. (1999.), Cross-cultural psychology, *Asian Journal of Social Psychology*, 2 (1): 127-143.

Triandis, H. C. (2001.), Individualism-collectivism and personality, *Journal of Personality*, 69 (6): 907-924.

Triandis, H. C. i Gelfand, M. J. (1998.), Converging measurement of horizontal and vertical individualism and collectivism, *Journal of Personality and Social Psychology*, 74 (1): 118-128.

Triandis, H. C. i Suh, E. M. (2002.), Cultural influences on personality, *Annual Review of Psychology*, 53: 133-160.

Weisz, J. R., Rothbaum, F. M. i Blackburn, T. C. (1984.), Standing out and standing in: The psychology of control in America and Japan, *American Psychologist*, 39 (9): 955-969.

White, G. M. i Kirkpatrick, J. (ur.) (1985.), *Person, self, and experience: Exploring Pacific ethnopsychologies*, Los Angeles: University of California Press.

Emotions in the Context of Individualism and Collectivism Dimensions

Dina ŠVERKO
Faculty of Humanities and Social Sciences, Zagreb

Cross-cultural studies point at differences in emotional experience of people from different cultures. The major part of these differences can be explained by cultural syndromes, among which individualism and collectivism are mostly highlighted. Besides the cultural level of analysis, dimensions of individualism and collectivism can be studied at the level of individual differences. So, it is possible to explore these dimensions within the culture. The purpose of this study was to examine the nature of the relations between emotional experience, on the one side, and individualism and collectivism personality dispositions, on the other side. The participants were 415 students from the University of Zagreb. Instruments for measuring emotional experience and personality dispositions of individualism and collectivism were administered. The results of multiple regression analyses indicated that emotions of serenity, compassion, fear, suspense, enthusiasm and jealousy significantly predict the individualism disposition, while amity, jealousy, anger, fear and boredom significantly predict the collectivism disposition. The directions of these associations are compatible to the specific pattern of emotional experience found in individualistic and collectivistic cultures.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 18 (2009),
BR. 6 (104),
STR. 1089-1105

ŠVERKO, D.:
EMOCIJE U KONTEKSTU...

Emotionen im Kontext der Dimensionen von Individualismus und Kollektivismus

Dina ŠVERKO
Philosophische Fakultät, Zagreb

Interkulturelle Forschungen haben ergeben, dass Menschen aus unterschiedlichen Kulturen das Leben und ihre Umwelt auf unterschiedliche Weise erleben. Die meisten dieser Unterschiede lassen sich anhand sog. kulturaler Syndrome erklären, unter denen vorwiegend der Individualismus und der Kollektivismus erwähnt werden. Die Dimensionen von Individualismus und Kollektivismus können, außer auf einer kulturalen Analyseebene, auch auf der Ebene individueller Unterschiede untersucht werden, bzw. ist es möglich, die Bedeutung dieser Dimensionen innerhalb jeweils einer Kultur zu analysieren. Mit dieser Arbeit sollte daher ermittelt werden, auf welche Art und Weise emotionales Erleben einerseits sowie Individualismus und Kollektivismus als persönliche Dispositionen andererseits miteinander in Bezug stehen. Eine entsprechende Untersuchung wurde unter Studenten der Universität Zagreb (N = 415) durchgeführt, denen Fragebogen zur Ermittlung des emotionalen Erlebens sowie individualistischer und kollektivistischer Dispositionen vorgelegt wurden. Die Ergebnisse von Regressionsanalysen zeigen, dass emotionale Zustände wie Ausgeglichenheit, Mitgefühl, Angst, Ratlosigkeit, Begeisterung und Eifersucht wesentliche Prädiktoren für eine individualistische Disposition sind, wiederum Freundschaftlichkeit, Eifersucht, Angst und Langeweile wesentliche Prädiktoren für eine kollektivistische Disposition. Die jeweilige Richtung dieser Zusammenhänge korrespondiert mit dem bereits ermittelten Schema, wonach emotionales Erleben stets kulturspezifisch ist, d.h. abhängig von der jeweiligen Kultur, die entweder als kollektivistisch oder aber als individualistisch beschrieben werden kann.

Schlüsselbegriffe: Emotionen, Dispositionen, Individualismus, Kollektivismus